

BOUWSTENEN VOOR EEN NATIE IN DE STEIGERS: DE MISE-EN-SCÈNE
VAN HET VERLEDEN IN P.J. HEUVELMANS' *DE TWEE REIZIGERS* (1843)

Nele Bemong (Postdoctoraal onderzoeker FWO-Vlaanderen)

Abstract – *De twee reizigers* kan in diverse opzichten als een merkwaardig voorbeeld van historische prozafictie uit de eerste twee decennia na de onafhankelijkheid worden beschouwd. Veel Belgische historische romans probeerden vooral een homogene nationale identiteit te construeren ter legitimatie van de net verworven onafhankelijkheid. Heuvelmans' werk thematiseert echter net de heterogene pluraliteit aan geschiedenissen van het tijdens het Protocol van Londen opgerichte 'vaderland'. Heuvelmans' voornaamste doel was om de Belgen kennis bij te brengen over het verleden van een van de minder bekende streken van die nieuwe natiestaat. In deze bijdrage wordt onderzocht hoe onder meer de specifieke personageconstellatie en de vertelsituatie deze didactische functie helpen realiseren binnen een als documentair te karakteriseren chronotoop, die de ruimte doordringt van historiciteit. Een juist begrip van het verleden, zo suggereert de tekst, kan immers enkel worden overgebracht in de essentiële verbondenheid van dat verleden met de ruimte waarin het zich heeft afgespeeld.

Abstract – *De twee reizigers* can in many ways be regarded as a curious example of historical fictional prose from the first two decades after independence. Whereas other Belgian historical novels were primarily concerned with defining a homogeneous national identity, thus helping to legitimate independence, Heuvelmans' work highlights precisely the heterogeneous plurality of histories of the 'fatherland' that was established during the Protocol of London. Heuvelmans' principal aim was to make his compatriots acquainted with the history of one of the lesser known regions of this new nation state. This article investigates how the use of characters and the narrative communication situation help to realize this didactic function within a chronotope that can be characterized as documentary and that permeates space with historicity. A correct understanding of the past, so the text argues, can only be imparted in the essential connection of that past and the space where it occurred.

1. Een verhaal voor 'étrangers dans leur propre pays'

Kort nadat in 1830 de Belgische onafhankelijkheid werd uitgeroepen bleek de urgente noodzaak om de jonge natiestaat van de nodige ouderdomspapieren te voorzien. ‘België’ als zodanig had voor 1830 nooit bestaan; het grondgebied dat plots in één staatsstructuur werd verenigd had voordien steeds deel uitgemaakt van een groter rijk. Hoewel de opstand van de Zuidelijke Nederlanden tegen het bewind van Willem I resulteerde in de oprichting van een Belgische constitutionele parlementaire monarchie, heerste er in het buitenland in de eerste decennia na 1830 toch een grote scepsis ten aanzien van deze jongste Europese telg.¹

Het gevolg van deze politieke situatie was de opkomst van een nationale beweging die werd gekenmerkt door een dubbele finaliteit. Enerzijds moest de uniciteit van het Belgische volkskarakter worden bewezen om de onafhankelijke staatsstructuur te legitimeren: enkel een duidelijk aparte, herkenbare en homogene natie kon immers aanspraak maken op een eigen grondgebied. De nieuwe staat moest ook een verleden krijgen, liefs *als* homogene natie, omdat juist een gedeeld nationaal verleden als extra legitimatie naar het buitenland toe kon gelden. Anderzijds moesten de onderdanen van deze nieuwe staat hun eigen land grotendeels nog letterlijk leren kennen. Ze moesten vertrouwd worden gemaakt met de geografische en topografische verscheidenheid van het vaderland, maar ook met de diversiteit in zeden en gebruiken (die nu plots tot ‘nationale kenmerken’ werden uitgeroepen) en met het verleden van graafschappen en vorstendommen die tot het begin van de Bourgondische periode geen historisch verband met elkaar onderhielden.

De vrijheid Turnhout nam historisch gezien dan nog een aparte positie in, doordat het, in tegenstelling tot de meeste andere gebieden van het latere België (op het prinsbisdom Luik na), lange tijd geen deel uitmaakte van de geografische eenheid die zich sinds de Bourgondische periode had gevormd. Aartshertog Albrecht schonk de vrijheid Turnhout in 1612 namelijk aan de oudste zoon van Willem de Zwijger, Filip Willem, prins van Oranje. Deze laatste stierf echter al in 1618, waardoor de vrijheid terug onder de voogdij van aartshertogin Isabella kwam. Met de vrede van Munster (1648) ging de vrijheid voor langere periode over in handen van het huis van Oranje-Nassau (dit is onder meer de periode van de bekende Vrouwe van Turnhout Amalia van Solms). Tijdens de Oostenrijkse periode wisselde de vrijheid vervolgens regelmatig van ‘eigenaar’ door de geschillen tussen de koningen van Pruisen en

Maria-Theresia, voordat ze ten slotte deel van het Oostenrijkse rijk zou worden onder Joseph II (Jansen 1905, I 211-316; De Kok 1983, 83-100).

In de eerste jaren en decennia na 1830 deed de nood zich dan ook voelen om de “algemene, nationale geschiedenis van de Oostenrijkse Nederlanden” waaraan een handvol intellectuelen tijdens de Oostenrijkse periode (vooral in de schoot van de in 1772 opgerichte Brusselse Academie) had gewerkt (Verschaffel 1998, 70), op grote schaal over te brengen via wegen waardoor ook het minder ontwikkelde deel van de bevolking kon worden aangesproken. De historische optochten en dramastukken en de historische fictie maakten dan ook sterke opgang. Een andere wijdverbreide en gewaardeerde, zij het voor een iets geleerder publiek bestemde praktijk was de publicatie van archiefstukken en origineel bronnenmateriaal. Zonder de nodige kennis van het nationale verleden zouden de Belgen immers noodgedwongen ‘étrangers dans leur propre pays’ blijven, vreemdelingen in eigen huis.²

In deze bijdrage wil ik een tekst centraal stellen die het midden houdt tussen het genre van de historiografie (met de praktijk van bronnenontsluiting) en dat van de historische prozafictie. Het gaat om P.J. Heuvelmans’ *De twee reizigers, of verhalen van historische en plaetselyke geschiedenissen uit de 16e en 17e eeuw* (1843).³ Heuvelmans schreef deze tekst op een moment waarop er een hevige concurrentiestrijd woedde tussen historici en historische romanciers betreffende de vraag wier aanspraak op waarheidsgetrouwheid het meest terecht was.⁴

De polemieken rond de eerste Belgische historische romans spitsten zich vooral toe op het hybride karakter van ‘dat bastaerdvoortbrengsel van waerheid en vinding’ (Snellaert 1839, 38), net zoals dat elders in Europa enkele decennia eerder het geval was geweest. De genologische onzekerheid waarmee historische romanciers in deze jaren geconfronteerd werden is duidelijk zichtbaar in *De twee reizigers*. Aan de ene kant maakt Heuvelmans – op sommige pagina’s vrij uitvoerig – gebruik van voetnoten en voegt hij tweeëntwintig pagina’s eindnoten (‘Ophelderingen’) toe aan een verhaal dat op zich slechts achtentachtig pagina’s telt. Tien pagina’s van deze eindnoten bieden een letterlijke transcriptie van een zeventiende-eeuwse oorkonde. Terwijl dit tentoonspreiden van bronnenmateriaal, zowel in citaten in voetnoot als in deze transcriptie, het historiografische uitzicht en de historiografische pretentie van het werk kracht bijzet, zijn er ook typografische signalen die in een meer literaire richting wijzen. Zo wordt elk van de vijf hoofdstukken voorafgegaan door een motto, wat erg typerend is voor het historisch fictionele proza van die tijd, en wijst de

expliciete vermelding van het woord ‘einde’ op een literair werk, niet op een geschiedenis.

Deze dubbelzinnigheid is grotendeels te verklaren vanuit Heuvelmans’ achtergrond en heeft ook invloed gehad op de contemporaine en latere receptie van het werk. Als eerste klerk stadsarchivaris van Turnhout was P.J. Heuvelmans (1808-1888) vanaf 1837 verantwoordelijk voor het ordenen en inventariseren van de stadsarchieven. Tijdens de uitoefening van zijn ambt ontdekte hij diverse documenten, oorkonden, wetteksten, enz. die volgens hem op brede interesse zouden kunnen rekenen en die hij dan ook in de openbaarheid wilde brengen. Hij begon ijverig notities te nemen uit de documenten die door zijn handen gingen en verwerkte die tot verhalen. Zo kwamen zijn eerste twee werken, *De twee reizigers* en *Lotgevallen van eenen Turnhoutschen jager, in de XVIe eeuw* (beide in 1843), tot stand. In het voorwoord tot *De twee reizigers* wijst de schrijver expliciet op de ontstaansgeschiedenis van het werk: ‘By het onderzoeken en rangschikken der oude handvesten, ten stadhuize van Turnhout berustende, vielen er my, onder andere, eenige onder het oog, die mynen lust opwekten om het opstellen van dit werkje te beproeven’ (Heuvelmans 1843b, i).

Uit het vervolg van het voorwoord blijkt tevens dat er van literaire aspiratie of pretentie weinig of geen sprake was, noch van enige morele of nationale opzet. In het licht van het overgrote deel van de historische romanproductie zijn dat opmerkelijke vaststellingen: deze twee doelstellingen waren in de periode tussen ruwweg 1830 en 1850 immers haast alomtegenwoordig.⁵ Heuvelmans’ oogmerk was echter louter didactisch, en dat benadrukte hij ook sterk: ‘Het eenigste doelwit, dat ik by het vervaerdigen van dit bundeltje heb beoogd, is slechts geweest om die gebeurtenissen, welke tot heden toe gedeeltelyk onbekend zyn gebleven, openbaer te maken’ (Heuvelmans 1843b, i-ii). Zijn ambitie lag niet in het schrijven van een literair kwaliteitsvolle tekst, noch in het opwekken van nationale of verheffende denkbeelden en gevoelens, maar beperkte zich tot de ‘opheldering van sommige nog luttel of niet gekende landelyke en plaetselyke geschiedenissen’ (Heuvelmans 1843b, ii).

Heuvelmans ging op de ingeslagen weg van de lering verder, maar trok na deze twee werken resoluut de kaart van het historiografische genre. In 1844 bracht de stadsarchivaris zijn *Kronyk der stad en vryheid Turnhout. V^e kapittel. Gebeurtenissen tydens de regering van de aertshertogen Albertus en Isabella. 1596-1621* uit. Deze kroniek geeft per jaar een chronologische opsomming van feiten, aangevuld met

enkele meer diepgaande studies, onder meer van de geschiedenis van het Turnhoutse ‘geestelyk gasthuis’ (Heuvelmans 1844, 117-168). Het werk kaderde in een grotere opzet – Heuvelmans wilde een overzichtsgeschiedenis van Turnhout schrijven – maar de slechte verkoop van zijn eerste twee werken en te hoog oplopende drukkosten verhinderden hem om zijn grootse plan te realiseren. In het voorwoord tot zijn *Kronyk* getuigt hij:

Ook vertrouwde ik [...] nieuwe begunstigers te verkrygen [voor de publicatie van het manuscript van het vijfde kapittel van zijn *Kronyk*, nb], als myne eerste werkjes (*Lotgevallen van een’ Turnhoutschen jager in de XVIe eeuw*, en *De twee reizigers*) het licht zouden hebben gezien, om de drukkosten te kunnen dekken. Echter werd hierin myne hoop andermael te leur gesteld, vermits evengenoemde werkjes door sommige personen werden ontraden; en ik verwierf by dezelve misachting voor belooning (Heuvelmans 1844, iv).⁶

Die tegenslag lijkt zijn zucht om kennis te verspreiden te hebben aangetast: pas in 1852 publiceert Heuvelmans een nieuwe tekst over een aspect van de geschiedenis van Turnhout,⁷ en ook die bijdrage wordt door een lange stilte gevolgd. Deze stiltes kunnen mede verklaard worden door Heuvelmans’ promotie tot stadssecretaris in 1851, een functie die hij tot aan zijn pensioen in 1882 zou uitoefenen. Daardoor kwam hij immers minder frequent in contact met het eigenlijke archiefmateriaal. In 1861 echter begint hij jaarlijks gebruik te maken van de gedrukte *Verlagen der Stad* om gebeurtenissen uit de Turnhoutse geschiedenis onder een breder publiek bekend te maken, en dat houdt hij vol tot twee jaar voor zijn dood.

Over het genre waartoe *De twee reizigers* behoort, worden – opnieuw nogal atypisch voor werken in deze periode – geen uitspraken gedaan in het voorwoord; de aanwijzingen daarvoor moeten uit de titel en de tekst zelf worden gehaald. In de secundaire literatuur heerst er dan ook nogal wat onduidelijkheid aangaande de genologische status van Heuvelmans’ werk. Jansen beschouwt Heuvelmans als een ‘geschiedschrijver’ en maakt geen onderscheid voor Heuvelmans’ eerste twee werken (Jansen 1925, 52). Ook in de *Biographie nationale* wordt geen melding gemaakt van de meer fictionele inslag van zijn eerste teksten. Volgens deze nationale biografie behelst Heuvelmans’ oeuvre ‘plusieurs ouvrages historiques sur [Turnhout]’ (Biographie nationale 1967, 60); er wordt geen aandacht besteed aan meer

genueanceerde distincties. De *BNTL* daarentegen noemt Heuvelmans uitdrukkelijk een ‘auteur van historische romans’.⁸

Enkel Sterkens en Van Autenboer hebben oog voor de evolutie in Heuvelmans’ oeuvre. Sterkens karakteriseert zowel *Lotgevallen* als *De twee reizigers* als ‘geschiedkundige verha[len]’ waarmee Heuvelmans ‘de mode van den dag’ volgde: net als zovele andere Belgische literatoren had de archivaris ‘de geschiedenis [...] in romanvorm verwerk[t], om alzo de stof genietbaar te maken voor het lezerspubliek’ (Sterkens 1935, 168-169). Na een negatieve receptie in bepaalde middens liet hij echter alle letterkundige aanspraak varen (aldus Sterkens), en schrijft hij enkel nog historische studies. Sterkens voegt daaraan toe dat, ‘ware hij bij zijn eerste enthousiastische [*sic*] proeven niet zoo bitter ontgoocheld geworden’, hij misschien niet alleen als geschiedkundige, maar ook als letterkundige enige roem zou hebben verworven: ‘Onder de kundige literaire leiding van Renier Snieders zou hij ons misschien nog vele geschiedkundige verhalen geschonken hebben’ (Sterkens 1935, 169-170). In navolging van Sterkens rekent ook Van Autenboer de eerste twee producten van Heuvelmans’ arbeid uitdrukkelijk tot ‘het literaire genre’: hij karakteriseert ze als ‘novellen’. Ook hij stelt dat Heuvelmans vanaf 1844 bewust voor een nieuw genre heeft gekozen: ‘Waarschijnlijk heeft H[euvelmans] gevoeld dat het literaire genre hem minder lag en dat hij zich beter beperkte tot de zuivere geschiedschrijving’ (Van Autenboer 1970, 414).

Heuvelmans is dermate in vergetelheid geraakt dat besprekingen van zijn werk grotendeels beperkt blijven tot korte karakterisering in biografische woordenboeken. In bibliografische naslagwerken is de situatie niet veel beter. In Deprez’ *Bibliografie van de Vlaamse literatuur in de negentiende eeuw* komt *De twee reizigers* niet voor, Schevenhels vermeldt het echter wel in zijn rubricering van de historische romanliteratuur in de lage landen. Hij omschrijft het als een ‘dialogo tussen twee reizigers’ die voornamelijk betrekking heeft op de slag op de Tielense heide (Schevenhels 1951, 104).

Ondanks het feit dat Heuvelmans geen literaire aspiraties had en *De twee reizigers* zo goed als verloren is gegaan tussen de bladzijden der literatuurgeschiedenis, mag het werk beschouwd worden als een bijzonder interessant voorbeeld in het genre. Dat komt voornamelijk doordat het de didactische doelstellingen uit het voorwoord tracht waar te maken via een combinatie van literaire prozatechnieken die op dat moment vrij vernieuwend was in de Belgische literatuur. Op een moment dat heel wat

historische romanciers vaderlandslievende gevoelens trachten op te wekken bij hun lezers en lokale helden voor het nationale voetlicht brengen via romans die gebaseerd zijn op een avontuurlijke beproevings-chronotoop,⁹ vinden we in het werk van deze ‘mindere’ literator een zeer interessante chronotopische constructie die heel andere effecten sorteert en die aan andere Belgische historische romanciers met gelijkaardige didactische oogmerken een interessant alternatief biedt voor de avontuurlijke beproevingsroman.

2. Een tableau van de Kempense heide

De twee reizigers steunt in grote mate op het structurele procedé van een (eenvoudig) raamverhaal: twee personages ondernemen samen een tocht en vertellen elkaar een aantal verhalen. De adjectieven ‘historische en plaatselyke’ in de ondertitel geven, samen met de meervoudsvorm, onmiddellijk de indruk dat deze verhalen een vrij heterogeen geheel zullen vormen. De anonieme recensent van de *School- en letterbode* wijst op de functionele én structurele parallelie van *De twee reizigers* met Johan Van Heemskerks *Batavische Arcadia* uit 1637:

Het doel van Heemskerk was de oudste geschiedenis zyns vaderlands en vele merkwaardige byzonderheden over de zeden en gewoonten der oude Hollanders te ontfouwen. Dit heeft hy ook in het bevallig gewaed gestoken van eene reis door jeugdige personen in Noord-holland gedaen (*Twee reizigers* 1844, 396).

Het kaderverhaal van *De twee reizigers* is gesitueerd op een augustusdag in 1629, acht jaar na de dood van aartshertog Albrecht, tijdens de landvoogdij van diens weduwe Isabella. Twee personages ontmoeten elkaar ‘s ochtends bij het verlaten van de stad Herentals. Het zijn de vijftwintigjarige Brusselaar Jehan Charles, die voor zover ik heb kunnen achterhalen niet op een historische figuur gebaseerd is, en de zestigjarige ‘President Schepen der poort en Vryheid Turnhout’ Dierk Mallans (Heuvelmans 1843b, 10), wiens ‘verifieerbare coördinaten’¹⁰ duidelijk overeenkomen met die van de historische figuur Dierck Mallants. Beide reizigers blijken onderweg te zijn naar de vrijheid Turnhout, en – zowel uit veiligheidsoverwegingen als om de tocht aangenamer te doen verlopen – besluiten ze om hun reis samen voort te zetten. Mallans, een geboren Kempenaar, onderhoudt de Brusselaar, die voor het eerst in

deze streken komt, met allerlei verhalen die verbonden zijn aan de plaatsen die ze onderweg tegenkomen. Al Mallans' verhalen betreffen historische gebeurtenissen die plaatsvonden in de jaren 1558 en 1596-1597 en zijn grotendeels te situeren tegen de achtergrond van de strijd tussen de troepen van Filips II van Spanje (onder leiding van generaal Varax) en die van Maurits van Nassau, met als belangrijkste episode de slag op de Tielense heide van 24 januari 1597. Door het oponthoud dat deze verhalen onderweg veroorzaken lopen de reizigers behoorlijk wat vertraging op. Bovendien worden ze net voor hun aankomst te Turnhout door hevig stormweer overvallen. Gelukkig treffen ze een afspanning in Schorvoort, een gehucht vlakbij Turnhout, waar ze kunnen schuilen voor het noodweer. Wanneer de bliksem echter inslaat in de hoofdkerk van Turnhout, rept de president-schepen zich naar het centrum van de stad om het blussen van de ontstane brand in goede banen te leiden. Zo geeft hij aan het slot van het verhaal een staaltje van zijn voortdurend benadrukte verantwoordelijkheidszin als hoeder van zijn medeburgers. Jehan Charles verdwijnt op ietwat vreemde wijze uit het verhaal.¹¹

Via een Barthesiaanse functieanalyse¹² van de narratieve macrosequenties kunnen we de verhouding tussen syntagmatische en paradigmatische verhaalsequenties – grof gesteld: tussen plotgerichte sequenties enerzijds en achtergrond verschaffende, schilderende, didactische, ‘documentaire’ sequenties anderzijds – precies beschrijven. Zoals uit de samenvatting al blijkt is het aantal kardinale functies of kernen – dit zijn de narratieve eenheden die als het ware het geraamte van de plot vormen, een fundamentele keuze op plotniveau impliceren en de geschiedenis een definitieve richting uitsturen – in *De twee reizigers* beperkt.¹³ De eerste kernen volgen elkaar snel op,¹⁴ maar tussen het intreden van de heide en het losbarsten van het onweer¹⁵ liggen vierenzestig pagina's die voornamelijk worden opgevuld door een serie katalysatoren. Dat zijn eenheden die instaan voor de syntagmatische uitwerking van de kernen op het niveau van het verhaal: ze bieden een soort rustpunten tussen de keuzemomenten, ze plaatsen bijkomende aantekeningen bij kernfuncties. De katalysatoren in *De twee reizigers* bestaan uit de verhalen die Mallans onderweg vertelt en de dialogen die zich als gevolg daarvan ontspinnen.¹⁶ Mallans' verhalen zijn van groot belang voor de thematische kern van het verhaal, maar ze wijken af van de overspannende wereldconstructie van het raamverhaal, die slechts één precieze augustusdag weergeeft. De katalysatoren onderhouden een zogeheten consequentierelatie met de kern(en) die de reis door de heide vorm geeft (/geven; zie noot 15): alle verhalen zijn

immers verbonden aan bepaalde plaatsen die de reizigers onderweg tegenkomen. De relatie tussen de katalysatoren *onderling* is eerder consecutief: hun opeenvolging wordt bepaald door de weg die de reizigers afleggen. Er is niet meteen een interne samenhang te ontdekken binnen de verhalen; ze vormen veeleer een soort tableau van de Kempense heide.

Wel kan er tussen de opeenvolgende katalysatoren een chronologische ordening worden ontdekt: er wordt als het ware toegewerkt naar het heden van het kaderverhaal. De tocht tussen Herentals en Turnhout lijkt de vorm aan te nemen van een imaginaire reis langs de belangrijkste gebeurtenissen die zich in de zestiende en zeventiende eeuw op de heide hebben afgespeeld. In hoofdstuk twee vertelt Mallans een verhaal uit 1558 over de historische figuur Philips van Leefdaele. In hoofdstuk drie staat de slag op de Tielense heide uit 1597 centraal. In het vierde hoofdstuk maakt Mallans zijn reisgezel ten slotte nader bekend met de tijdsomstandigheden in Turnhout in 1629. In dit voorlaatste hoofdstuk is de centrale rol binnen de historische gebeurtenissen voor het eerst weggelegd voor Dierk Mallans zelf en voor zijn (in actantiële termen te begrijpen) tegenstander, de tirannieke hoofdschout Jaspas Charles. In het vierde hoofdstuk zijn we dus bij het ‘romanheden’ aanbeland en het vijfde hoofdstuk bevat dan ook geen ingebed verhaal meer, maar sluit het raamverhaal af door de opeenvolging van de laatste kernen.

Bepaalde passages uit Mallans’ verhalen – met name de katalysatoren waarin de ruimte in zijn historiciteit voor het geestesoog wordt opgeroepen¹⁷ – integreren ook concrete informatie over de setting en de personages in het overkoepelende syntagma zonder dat daarvoor een beroep wordt gedaan op extensieve beschrijvingen of paradigmatische blokken. Deze katalysatoren zijn dus (samen met de informanten, zie onder) verantwoordelijk voor de ‘schildering van historische toestanden’ die Sterkens (1935, 169) terecht kenmerkend voor het werk noemt. Terwijl de eigenlijke plotlijn zeer summier blijft, wordt de historische context via de katalysatoren in al zijn aspecten aanwezig gesteld.

Naast de katalysatoren dragen ook de vele informanten in voet- en eindnoten¹⁸ bij tot het in chronotopisch opzicht ‘documentair’ te noemen karakter van het werk (zie onder). Informanten zijn ‘opérateur[s] réaliste[s]’ (Barthes 2002, 842), ankerpunten die de wereldconstructie gestalte geven. Deze paradigmatische eenheden komen meestal voor in de vorm van beschrijvingen, als semantische blokken die vooral gericht zijn op het verspreiden van tijdruimtelijke kennis.¹⁹ Een vijftiengestig

voetnoten uit *De twee reizigers* kunnen als informant worden gekarakteriseerd, net als de vier eindnoten die in het aanhangsel ‘Ophelderingen’ zijn opgenomen.²⁰ In *De twee reizigers* wordt dus aan de plaats van handeling gerefereerd door de combinatie van een grote hoeveelheid aan katalysatoren (*in* het verhaal zelf) en de – voor dit doel ‘normalere’ – informanten, die zich voornamelijk in de voet- en eindnoten bevinden.²¹

Bovenstaande functieanalyse helpt de chronotopische structuur van de tekst te beschrijven. De term ‘chronotoop’ komt van Bakhtin en verwijst naar de manier waarop temporele en ruimtelijke relaties in literaire teksten worden uitgedrukt. Een chronotoop is de artistieke weergave van die tijdruimtelijke relaties; het is de wereldconstructie of het wereldbeeld in een literaire tekst. De chronotopische structuur van *De twee reizigers* is te karakteriseren als een combinatie van een alledaagse avonturenchronotoop met een documentaire chronotoop. Over het algemeen geldt voor de *alledaagse avonturenchronotoop* dat er een centrale rol is weggelegd voor de weg (de baan) en dat deze ‘extends through familiar, native territory, in which there is nothing exotic, alien or strange’ (Bakhtin 1990, 120). Deze chronotoop biedt dan ook belangrijke voordelen voor historische romanciers die in hun romans het vaderland uitdrukkelijk in al zijn kenmerkende, ‘alledaagse’ eigenschappen *en* in zijn heterogeniteit willen afschilderen. Doordat in *De twee reizigers* resoluut voor ‘plaatselijke’ verhalen wordt gekozen, wordt deze vaderlandse ruimte echter met een soort vreemdheid opgeladen, in de eerste plaats voor de Brusselaar, maar ongetwijfeld ook voor heel wat lezers. Op dit aspect kom ik aan het einde van deze bijdrage terug.

Het primair didactische oogmerk van de auteur heeft ertoe geleid dat vooral de mogelijkheden van dit type van chronotoop voor wat betreft de maatschappij- en ruimteschildering sterk worden benut. Enerzijds treffen we in *De twee reizigers* een vruchtbare realisatie aan van een typische mogelijkheid die zich volgens Bakhtin ‘onderweg’ aan personages voordoet, namelijk het ontmoeten van representanten van andere maatschappelijke klassen (‘stedelingen’ krijgen de kans om ‘landslieden’ te ontmoeten (Heuvelmans 1843b, 5)). Anderzijds wordt aan de verteller de mogelijkheid geboden om op een natuurlijke wijze de sociale stratificatie van het land niet alleen in de personages te laten zien, maar om deze eveneens langs de kant van de afgelegde weg zichtbaar te maken. Zo vinden we in de katalysatoren ook elementen terug die te maken hebben met de voor de alledaagse avonturenchronotoop typerende representatie van ‘the underside of real life’ (Bakhtin 1990, 128). In de eerste

katalysator wordt aandacht besteed aan de gewelddaden van de heer van Leefdaele. De tweede katalysator eindigt met een relaas van de mishandelingen die de Turnhoutse bevolking na de slag op de Tielense heide onderging onder de handen van de Hollandse overwinnaars. In het voorlaatste hoofdstuk gaat Mallans ten slotte uitgebreid in op de frauduleuze praktijken en onmenselijke gruweldaden van het ‘wanschepsel’ Jaspas Charles (Heuvelmans 1843b, 78).

Kenmerkend voor de *documentaire chronotoop* is dat een verhaal sterk wordt ingebed in de ruimere cultuurhistorische en sociale context. Dergelijke literaire wereldconstructies maken veel gebruik van tableaux (zie boven) en trachten op basis van gedeelde empirische kennis, documenten en fiches een tijdruimtelijke constellatie tot stand te brengen die bij de lezer de indruk wekt van een realistisch tijdsverloop in een hem vertrouwde wereld.

In eerste instantie zijn zoals gezegd vooral de katalysatoren en voet- en eindnoten verantwoordelijk voor het zowel gedocumenteerde als documenterende karakter van de chronotoop in *De twee reizigers*. Er zijn echter nog meer elementen die het gerechtvaardigd maken om van een documentaire chronotoop te spreken. Zo is de tijdsweergave sterk gemodelleerd naar het tijdsverloop van de historische tijd. Er is sprake van een traag verhaaltempo (het kaderverhaal van de roman bestrijkt slechts één dag; we hebben dus te maken met een korte vertelde tijd), met veel aandacht voor de afzonderlijke episodes. De integrale weergave van de lang uitgesponnen monologen en dialogen draagt bij tot de evocatie van een historisch tijdsverloop, net als de dynamische beschrijvingen van de ruimte die op paradigmatisch vlak te onderscheiden zijn binnen de door Mallans vertelde historische episodes. Het associatieve karakter van de vertelde verhalen versterkt deze indruk nog. Ook de dominantie van de actoriële focalisatie (een dominantie die vrij uitzonderlijk is voor historische romans uit deze periode) heeft invloed op de evocatie van een historisch tijdsverloop. Wat betreft de ruimte valt er bovendien een doorgedreven gebruik van bestaande spatiale coördinaten (toponiemen, verwijzingen naar (in 1843 nog steeds aanwezige) kapelletjes, beken, enz.) aan te wijzen. Ook de opvallende precisie in de afstandsbepalingen is een techniek waarmee de verteller zijn verhaal in de werkelijke, niet-diëgetische wereld verankert.²² Een laatste typische karakteristiek van de documentaire chronotoop is het feit dat het gedrag van de personages sterk bepaald is door en verankerd is in hun sociale achtergrond.

3. Een cybernetische ‘bavard descripteur’

In *De twee reizigers* treedt een personagepaar op dat volgens Hamon typisch is voor veel realistische teksten. Aan de ene kant is er de Turnhoutse schepen Dierk Mallans, een eerbiedwaardige lokale bewoner die niet alleen vertrouwd is met de omgeving en mogelijke gevaren op de heide – zowel wolven als vrijbuiters – , maar ook, uit hoofde van zijn ambt, met de politieke en sociale omstandigheden en met de geschiedenis van de Kempen. Mallans is wat Hamon een ‘cybernetisch personage’ noemt, een personage dat bij een plaats hoort en die plaats verklaart (Hamon 1983, 19). Tegenover Mallans introduceert de verteller een personage dat een veruitwendiging, een projectie (in het verleden) vormt van de interesse die na 1830 ontstond voor de diverse regio’s van het nieuwe vaderland, voor de geschiedenis van die streken, voor de verschillende tradities en zeden, ...²³ Voor een inwoner van Lovendegem uit de jaren 1830 en 1840, bijvoorbeeld, waren de Kempen of Limburg in mentaal opzicht vaak bijna *buitenland*. Dat de vrijheid Turnhout daarenboven niet steeds deel had uitgemaakt van de geografische eenheid die aan de basis zou liggen van het latere België versterkte deze vreemdheid nog. In het licht van zijn didactische doel voert Heuvelmans als tweede personage dus een ‘vreemdeling’ op, die hij door Mallans kan laten onderrichten over de geschiedenis en de bijzonderheden van de streek. Jehan Charles zegt zelf dat hij zich door zijn weetgierigheid naar de Kempen heeft laten leiden: ‘ik ben vreemdeling [...] de weetlust heeft my uit Brussel naer hier getrokken, om het Kempenland waer van men sedert de krygsverrigtingen veel gewaegd heeft, te bezigtigen’ (Heuvelmans 1843b, 3).

Omdat hij verhalen heeft gehoord over ‘afloopers, welke nu en dan, uit hoofde van wanbetaling, hier en daer rondzwerven’ en over gevaarlijke ‘vreemde krygslieden, welke de katholyke koning in dienst heeft’ (Heuvelmans 1843b, 4-5), zoekt Charles de bescherming van een lokale reisgezel:

‘Ik ben in dit gewest onbekend, de uitgestrekte heiden, welke wy daervoor [*sic*] ons hebben, schroom ik aen te doen zonder een begeleider. [...] Indien het u beviel, kondet gy my een nuttig begeleider zyn, en ik had geene verdwaling in deze vreemde en akelige streek te vreezen’ (Heuvelmans 1843b, 4-5).

Mallans stemt toe en stelt voor om door ‘zamenspraek den weg [te] verkorten’ (Heuvelmans 1843b, 6).

Het pragmatische narratieve parcours²⁴ van ruimtelijke verplaatsing – de reis van Herentals naar Turnhout – wordt in het vervolg van het verhaal dan ook ondergeschikt gemaakt aan een narratief parcours van communicatieve overdracht. Hoewel dit tweede, cognitieve narratieve parcours hiërarchisch duidelijk belangrijker is, zijn beide sterk met elkaar verbonden: het is immers aan de hand van de plaatsen waarlangs de weg naar Turnhout leidt dat Mallans de Brusselaar kan onderrichten omtrent de lokale geschiedenis en gebruiken. Onder invloed van het didactische doel van de samenspraak en van Heuvelmans’ geringe literaire ambities neigt deze communicatieve overdracht geregeld naar een vorm van doceren, wat bijvoorbeeld duidelijk blijkt uit het schoolse vraag-en-antwoord-karakter van sommige gesprekssituaties.²⁵ Op die manier wordt een motief dat in deze periode wel vaker voorkomt – dat van de gids en de onervaren reiziger – op een nieuwe manier uitgewerkt. In de meeste historische romans worden deze rollen namelijk ingevuld door respectievelijk de extradiëgetische heterodiëgetische verteller en de narratee.²⁶

Het overzicht van de intradiëgetische vertellingen van Mallans gaat gepaard met een interessante combinatie van twee mogelijkheden die Hamon (vooral in zijn vroegere werk) onderscheidt met betrekking tot actoriële focalisatie. Het raamverhaal van *De twee reizigers* presenteert twee ‘personnages mobiles’ die door de Kempense heide reizen. Op gezette tijdstippen plaatsen deze personages zich echter op een natuurlijke hoogte in het landschap – een bij uitstek ‘cybernetische plaats’²⁷ – en worden ze tot ‘personnages fixes’ (Hamon 1972, 468). Aan het einde van het tweede hoofdstuk, na Mallans’ verhaal over Philips van Leefdaele, vraagt Jehan Charles bijvoorbeeld: ‘Maer, heer Schepen [...], is dit hier niet die Thielen-heide, waer ’s konings leger de nederlaeg, waer van wy hebben gesproken, bekomen heeft?’ De schepen bevestigt Charles’ gezegde: ‘Het is juist hier ter plaetse [...], zetten wy ons op gindsche hoogte neder, wy kunnen dan te gemakkelyker van daer de vlakke beschouwen, en gy zult ter zelve tyd mynen uitleg des te beter begrypen’ (Heuvelmans 1843b, 30). Een juist begrip van het verleden, zo wordt gesuggereerd, kan enkel worden overgebracht in de essentiële verbondenheid van dat verleden met de ruimte waarin het zich heeft afgespeeld. Door plaats te nemen op de natuurlijke tribune die wordt gevormd door de hoogte in het landschap zal Charles des te beter

het schouwspel dat via Mallans' verhaal voor het geestesoog wordt opgeroepen, kunnen aanschouwen (zie ook onder).

Naast een typisch cybernetisch personage is Mallans bovendien een perfect voorbeeld van wat Hamon een 'bavard descripteur' noemt (Hamon 1972, 469; 1993, 172). Hamon introduceert deze term in het kader van zijn onderzoek naar zogenaamde naturalisatieprocedures in beschrijvingen: basismanieren om beschrijvingen zodanig te integreren in de narratieve tekst dat de *vraisemblance* in stand wordt gehouden. Bij de naturalisatieprocedure die gebruik maakt van een 'bavard descripteur' moet er sprake zijn van een gespreksituatie waarbij een personage A een object of handeling aan een personage B beschrijft. A moet bovendien de nodige competentie bezitten om met kennis van zaken over het beschreven object (landschap, gebeurtenis, ...) te kunnen spreken, en B moet minder of niet bekend zijn met het beschreven object, maar liefst wel een zekere nieuwsgierigheid of leergierigheid aan de dag leggen. Ten slotte moet A bereid zijn om over bepaalde zaken uit te weiden en in detail te treden.

In *De twee reizigers* krijgen we met een ideaalvoorbeeld van zo'n situatie te maken. Dierk Mallans bezit duidelijk de nodige competenties (zie boven). Bovendien heeft hij bepaalde gebeurtenissen die hij verhaalt als ooggetuige meegemaakt (bijvoorbeeld de sfeer van angst en beklemming in de vrijheid naar aanleiding van het losbandige en gewelddadige gedrag van Maurits' soldaten na hun overwinning op de Spaanse troepen). Van andere gebeurtenissen heeft hij een bijzonder gedetailleerde kennis dankzij het ambt van schepen dat hij al vijftwintig jaar uitoefent. Ook zijn betrouwbaarheid als verteller wordt voortdurend benadrukt, zowel door de extradiëgetische verteller als in voet- en eindnoten. Ten slotte toont hij zich een echte praatvaar die graag zijn kennis deelt met anderen, zeker als die een levendige interesse aan de dag leggen.

Nieuwsgierigheid is nu net waar het Jehan Charles niet aan ontbreekt: juist zijn weetlust heeft hem tot deze reis aangezet (zie boven). Bovendien belooft de jongeling al helemaal aan het begin van het verhaal dat hij naar Mallans zal luisteren 'als een zoon naer zynen vader' (Heuvelmans 1843b, 6). Charles valt in de voor hem onbekende Kempen immers van de ene verbazing in de andere en om betekenis te kunnen geven aan de vele indrukken die hij opdoet, heeft hij een lokale bewoner nodig die hem kan helpen om de dingen die hij ziet te begrijpen. Zijn bijdrage in de dialogen blijft dan ook grotendeels beperkt tot het te gepasten tijde stellen van een vraag, zodat Mallans nog wat extra informatie kan geven.

Door gebruik te maken van een dergelijk personagepaar kunnen uitgebreide beschrijvingen van de zeden en tradities van de lokale bevolking, hun bijgeloof, hun gevecht tegen de armoede, de gevolgen van de recente oorlogen op socio-economisch vlak, ... op natuurlijk aandoende wijze in de tekst worden opgenomen zonder dat er voortdurend een extradiëgetische heterodiëgetische verteller aan het woord moet zijn. In andere historische romans moeten vertellers de draad van hun actiegerichte en spannende verhaallijnen vaak afbreken als ze gelijkaardige passages willen opnemen.

De kennisvormen die in *De twee reizigers* aan bod komen, en die zowel van politieke, sociale als economische aard zijn, spelen dus niet enkel een paradigmatische rol doordat ze personages verankeren in een specifiek milieu en hun handelen verklaren. Ze zijn ook van belang op syntagmatisch vlak: het narratieve parcours van *De twee reizigers* is voor een belangrijk deel een cognitief narratief parcours dat erop gericht is de Brusselaar meer informatie te geven over de geschiedenis van de Kempen en over de streek zelf. Aldus worden naast de informanten ook de katalysatoren cybernetische plaatsen waar de *lezer* wordt geïnstrueerd omtrent de lokale geschiedenis, gebruiken en tradities.

De procedés die Heuvelmans aanwendt zijn uitermate geschikt om het publiek bekend te maken met allerlei bijzonderheden over de plaatselijke zeden en gewoonten. De meeste Belgische historische romans die in de eerste decennia na 1830 werden geschreven zijn avonturenromans die roemrijke episodes en grote helden uit de vaderlandse geschiedenis afbeelden. Die romans worden gekenmerkt door een 'lineaire' stijl: de plot is actiegericht, spanning overheerst en gebeurtenissen vinden steeds op het laatste nippertje plaats. Heuvelmans' roman wordt daarentegen gekenmerkt door de stilistische tegenpool van 'picturaliteit' waarbij, zoals Sterkens opmerkte (zie boven), veel aandacht wordt geschonken aan de 'schildering van historische toestanden'.

4. Mise-en-scène van een sensorielle ervaring van het verleden

Kenmerkend voor de chronotopische constructie van *De twee reizigers* is de manier waarop de schepen de ruimte doordringt van historische tijd. Belangrijker dan het bereiken van Turnhout zijn Mallans' verhalen. Mallans onderbreekt de tocht voortdurend om (zo levendig mogelijk) de gebeurtenissen van de voorbije eeuw terug op te roepen, op de exacte plaats waar ze zich indertijd hebben afgespeeld. De ruimte

wordt zo het schouwtoneel van de historische tijd; Mallans' verhalen vormen in feite historische evocaties die de scène (de heide) bevolken met figuren uit het lokale verleden.²⁸ De opvoeringen nemen meestal een vastgestelde vorm aan: de reizigers vertragen hun gang (zoals in het voorbeeld hieronder) of zetten zich neer op een natuurlijke hoogte in het landschap van waar Mallans een ruimtelijk herkenningspunt aanwijst (een heuvel, een huis, een ruïne, een kapel, ...). Vervolgens begint de schepen een verhaal te vertellen dat op die plaats is gebeurd (zie ook het eerdere voorbeeld over de 'Thielen-heide').

‘Wat zie ik’, zegde de Brusselaer verbaesd [...] ‘eene galg, het schrikbeeld der menschen! ...’

‘Ja, eene galg’, hernam de Schepen, ‘wy bevinden ons hier op het regtsgebied van den genadigen heer Van Leefdaele, leenheer van Thielen, welke alsnu zyne justitie aldaer uitoefent. Er komt my hier omtrent eene afzonderlyke omstandigheid te binnen, welke ik u, al gaende, verhalen zal. Vertragen wy een weinig onze stappen en luister.

[...]

[Zo] gebeurde het op den zeven en twintigsten October van den jare 1558, dat de heer Philips van Leefdaele, wiens nakomelingen nog het hof, dat wy daer even opgemerkt hebben, bewoonen, ten bewyze van zyne leenheerlyke regtsmagt, eene soortgelyke galg had doen oprigten, en daer nevens een rad, ter volkomene uitoefening zyner regten, op dien gindschen heuvel, welchen gy voor ons ryzen ziet, achter dat vlakke water, daer, welke het Thielen-meir genoemd wordt’ (Heuvelmans 1843b, 22-23).

Dankzij Mallans' verhalen spelen de historische gebeurtenissen zich als het ware nogmaals op dezelfde plaats af, zij het ditmaal voor het geestesoog van beide reizigers (en de lezer). In verteltechnische termen zouden we dus kunnen stellen dat binnen Mallans' intradiëgetische vertellingen gebeurtenissen die vanuit een retrospectieve focalisatie gepercipieerd worden, in een ruimtelijk kader worden geplaatst dat *tegelijk* synchroon wordt gefocaliseerd.²⁹

In de katalysator waarin Mallans uitvoerig de veldslag beschrijft die op de Tielense heide plaatsvond tussen de troepen van Maurits en Varax wordt het arsenaal aan technieken waarmee het verleden opnieuw wordt opgeroepen en aanwezig gesteld

nog uitgebreid. Deze technieken moeten de Brusselaar (en de lezer) helpen om zich een zo getrouw en levensecht mogelijk beeld te vormen van wat zich in 1597 op deze heide heeft afgespeeld. Tot nog toe waren de technieken voornamelijk visueel van aard, maar om de Brusselaar aan den lijve te laten ondervinden hoe ‘de hollandsche ruiters [...] als een verslindend tempeest van alle kanten de vlakke over [stormden]’ (Heuvelmans 1843b, 71) wordt nu ook aandacht besteed aan het gehoor. Het doen weerklinken van de karakteristieke geluiden van een veldslag moet de beschrijving verlevendigen en deze zo realistisch mogelijk maken. Mallans wijst de jongeling er bijvoorbeeld op dat de heide, ‘alsnu zoo stil’, tijdens het hoogtepunt van de veldslag ‘daverde onder het geweld der strydende menigte’ (Heuvelmans 1843b, 60): ‘Men hoorde niets meer dan het gerammel der wapenen, het gebriesch der peerden en het geklank der trompetten’ (Heuvelmans 1843b, 59).³⁰ Deze imaginaire bevolking van de ruimte en het opnieuw doen weerklinken van de geluiden van een veldslag heeft een sterke impact op de Brusselaar: ‘O welk jammerlyk schouwtooneel! [...] ik sidder by het overdenken alleen van zulke wreedheden! ...’ (Heuvelmans 1843b, 60).

In Mallans’ laatste beschrijving van het slagveld zoals dat erbij lag vlak na het einde van de veldslag (die door Maurits’ troepen werd gewonnen), worden deze technieken ter verlevendiging van het verhaal een laatste maal toegepast om een finale, overtuigende indruk te geven van hoe een herinnering een ruimte kan doordringen van tijd:

‘Helaes! welk tooneel, goede jongeling! wat verschrikkelyk aenzien voor den gevoeligen mensch! geheel deze oppervlakte was bezaeid met doode en gewonde lichamen! deze doorschoten en doorsteken, andere van de peerden verpletterd! de grond overal bestrooid met verbryzelde wapenen, afgehouwene leden! ... Verbeeld u, zoo ge kunt, het hartverscheurend gewezen en gekerm der mannen van verscheidene natiën, welke, elk in zyne tael, om troost en bystand smeekten! ... Hier lag een doodelyk gekwetste jongman die in zynen doodstryd zyn huis en ouders herdenkende, met eene byna uitgedoofde stem om zyne geliefde moeder riep. Daer bespeurde men een oud krygsman, die zyne stervende oogleden nog eens opende, en in dit laetste oogenblik nog een eeuwig vaerwel aen vrouw en kinderen uitstamelde. Ginds zag men eenen, die te vergeefs weende en kermde, om een’ biechtvader, dien heilzamen troost in ’s menschen laetste uer! ... Andere hoorde men in hunne stuiptrekkingen erbarmend roepen: ontnemt my het leven,

verkort myne pynen ... Slaet my dood! ... Links en regts werd het oor gefolterd door het gebriesch der verlamde en zwaergewonde peerden, die hunne hoofden opwaerts hieven, als willende zy de ruiteren, die hen eenige stonden te voren nog bereden, tot zich trekken om hunne pynen te verzachten ... Verder hoorde men eenen hond, het zinnebeeld van getrouwigheid, op het doode ligchaem zyns meesters huilen, hetzelve met de tong likken, en het met zyne pooten omwentelen, alsof hy hem tot het leven wilde wederroepen ...' (Heuvelmans 1843b, 63-64).

De heide zoals de reizigers die in 1629 waarnemen wordt in deze paradigmatische beschrijving opnieuw 'bezaeid' met de lichamen van talloze doden en gewonden uit 1597. Het opsommende karakter van de beschrijving ('Hier [...] Daer [...] Ginds [...] Andere [...] Links en regts [...] Verder [...]') benadrukt dat werkelijk 'overal' waar de twee reizigers hun blik wenden beelden uit het hier alomtegenwoordige verleden opdoemen. Opnieuw wordt er veel aandacht besteed aan de verschillende geluiden, maar in tegenstelling tot het trompetgeschal en de woeste kreten die tijdens het gevecht weerklonken, zijn er nu enkel stamelende en bijna uitgedoofde stemmen te horen, naast het occasionele briesen van een paard en huilen van een hond. Zo wordt de geschiedenis bijna een zintuiglijke totaalervaring voor de lezer (enkel de geur ontbreekt nog), die het verleden als het ware zelf kan herbeleven.

Naast de intradiëgetische verteller is er echter ook nog een extradiëgetische heterodiëgetische verteller, die Mallans' levendige ensceneringen van het lokale verleden aanvult met uitweidingen, observaties en commentaren (zowel in het verhaal zelf als in voet- en eindnoten) en die de lezer op die manier precieze feitelijke kennis verschaft over talloze onderwerpen, zoals zeventiende-eeuwse wetteksten, traktaten, instituties, gebruiksvoorwerpen, de geschiedenis van bepaalde gebouwen, genealogische informatie, prijzen van hout, opgaven van het dagloon van timmerlieden in 1597, onomastische uiteenzettingen, ... Dit feitenmateriaal had Heuvelmans in de stadsarchieven aangetroffen en het vormde, volgens wat de auteur in het voorwoord zegt, net de aanleiding voor het schrijven van *De twee reizigers* en *Lotgevallen van eenen Turnhoutschen jager*. De extradiëgetische verteller verschaft de lezer ook informatie over de negentiende-eeuwse toestand in de streek en vergelijkt de situatie in 1843 met de zeventiende-eeuwse omstandigheden die door de intradiëgetische verteller Dierk Mallans worden afgebeeld. In de eindnoot over Herentals lezen we bijvoorbeeld:

Thans telt Herenthals slechts 3400 à 3500 zielen; de lakenfabrieken van de weduwe Diercxens, Gerardi en Vanschoubroeck, bezigen verscheidene werklieden, en de handel, die er sedert eene halve eeuw van geen belang was, schynt, ten gevolge van de canalisation der kleine Nethe tot aen deze plaets, te hernemen, en zal waerschyndlyk, wanneer men dit kanaal met de vaert te Bocholt zal hebben vereenigd, aanzienlyk worden (Heuvelmans 1843b, 98).

De drang naar een uitvoerige documentatie en onderrichting van de lezer is dus groot. Het is niet voldoende dat de lezer wordt geïnformeerd over de historische omstandigheden; hij moet ook zoveel mogelijk informatie krijgen over (het contrast met) de *contemporaine* omstandigheden uit 1843, waarbij de opkomende industrialisatie een grote rol speelt en sterk zichtbaar wordt in de ruimte. Daarnaast voorziet de extradiëgetische verteller de in het verhaal opgeroepen historische ruimte gedurig van herkenningspunten voor de nieuwsgierige lezer. Bij de vermelding van de herberg de *Soete caronie* volgt bijvoorbeeld deze vertellersintrusie: ‘alsnu den *Kuil* genaemd, [...] gelegen op het Schorvoirt, aen het Kapelleken’ (Heuvelmans 1843b, 85). Het werk kan zo bijna als een toeristische brochure dienen voor de in het Turnhoutse verleden geïnteresseerde negentiende-eeuwse reiziger. Al deze informatie versterkt het documenterende karakter van de chronotoop nog.

Door de elkaar eindeloos opvolgende verwijzingen wordt de ruimte echter *overdadig* opgeladen, en voorgesteld als dermate doordrongen van historische tijd en van belanghebbende historische gebeurtenissen, dat die niet meer in een rechtlijnige verhaalstructuur passen.³¹ De paradigmatische sequenties woekeren dan ook welig in deze documentaire chronotoop. Binnen de syntagmatische structuur van het kaderverhaal kunnen slechts een handvol gebeurtenissen ‘naast’ of ‘achter’ elkaar worden geplaatst. Alle bijkomende gegevens moeten hun weg naar de lezer vinden via allerhande katalysatoren en informantanten, via de voetnoot, de voetnoot in de voetnoot en de eindnoot. Het resultaat is echter dat het verleden bij momenten op een te chaotische en nadrukkelijke wijze aanwezig wordt gesteld, soms zelfs in zijn ondoorgrondelijke anders- en eigenheid. Af en toe is het verleden letterlijk niet meer leesbaar: minder geschoolde lezers zullen zeker moeite hebben gehad met de vaak uitvoerige citaten uit zestiende- en zeventiende-eeuwse bronnen.

Bepaalde details lijken zelfs enkel te zijn opgenomen omdat de archivaris een document dat hij tijdens het inventariseren van de archieven had ontdekt bijzonder belangwekkend vond.³² Op een bepaald moment toont Mallans zich bijvoorbeeld weigerachtig om op de vraag van de Brusselaar naar het raadsel rond de naam ‘Charles’ te antwoorden. Hij zegt het ‘niet prysselyk’ te vinden om ‘de gebreken van den evenmensch openbaer te maken’ (Heuvelmans 1843b, 73-74). Omdat hij echter in een eerlijk antwoord ‘eenvoudiglyk slechts datgene verhael[t], hetwelk aen allen inwooner en aen die van het kwartier van Turnhout alom bewust is’, meent hij toch vrijuit te kunnen spreken. Zijn initiële weigerachtigheid wordt vervolgens verklaard vanuit het feit dat er in de zeventiende eeuw ernstige straffen stonden op lasterlijk gedrag, en dat wordt dan weer gestaafd door een in voetnoot opgenomen uittreksel uit een keurboek getiteld ‘Betrekkelyk de achterklappers’ (Heuvelmans 1843b, 74).

5. Pluraliteit en heterogeniteit in plaats van een artificiële nationale eenheid

Het resultaat van deze literaire technieken is een prozawerk waarin, in tegenstelling tot in heel wat Belgische historische romans *en* tot in de meeste historiografische werken uit deze periode, *niet* wordt geprobeerd om een artificiële eenheid en een nationale continuïteit te verlenen of op te leggen aan een verleden dat in werkelijkheid vrij gefragmenteerd was. Heuvelmans’ tekst verleent juist een dramatische spanning aan de afbeelding van die fragmenten, en de auteur benadrukt net het lokale karakter van zijn werk, niet een zogezegde nationale strekking of nationale ambitie. Voor een deel ligt wat we Heuvelmans’ ‘geografisch beperkte ambitie’ zouden kunnen noemen hieraan ten grondslag: alle geschriften die de archivaris in het licht heeft gegeven betreffen de geschiedenis van de vrijheid Turnhout en de omliggende gemeenten (bovendien zijn ze ook nog eens allemaal beperkt tot de gebeurtenissen uit de zestiende en zeventiende eeuw). Maar dezelfde beperkingen gelden ook voor een auteur als Joseph Ronsse, die net als Heuvelmans een reeks bronnenuitgaven publiceerde én enkele historische romans³³ schreef over de geschiedenis van de stad waar hij woonde (in Ronsse’s geval is dat Oudenaarde). Ronsse had daarbij echter uitdrukkelijk de bedoeling om gevoelens van Belgische vaderlandsliefde bij zijn lezers op te wekken.³⁴ Een ander goed voorbeeld van de algemene tendens in de historische romanproductie is C.H. Van Boekels *Arnold van Rummen, of Loon en Luik in de XIVe eeuw* (1847). Van Boekel kent de lokale gebeurtenissen die hij in zijn

historische roman afbeeldt al van bij het voorwoord gewicht toe voor de Belgische natie als geheel,³⁵ en hij noemt zichzelf uitdrukkelijk een ‘vaderlandsch schryver’ (Van Boekel 1847, I vi). Het past dan ook binnen dit discours dat Arnold van Rummen, die aanvankelijk nog duidelijk als een lokale held wordt geportretteerd, al snel wordt verheven tot ‘moedigen verdediger der onafhankelykheid zyns vaderlands’ (Van Boekel 1847, I vii).

In *De twee reizigers* blijken de twee aangehaalde aspecten (het gebrek aan eenheid en het lokale karakter) al uit de titel van het werk, waarin zowel de meervoudsvormen ‘verhalen’ en ‘geschiedenissen’ als de term ‘plaetselyk’ voorkomen. Hier ligt de nadruk niet op het opwekken van vaderlandslievende gevoelens. In tegenstelling tot in veel andere historische romans worden er bijvoorbeeld geen helden geportretteerd met wie de lezer zich zou kunnen identificeren, en de nationale strekking en ideologische standpunten van de personages en de verteller zijn nergens eenduidig af te lezen. Het is namelijk niet altijd even duidelijk welke politieke sympathieën Mallans, Charles en de extradiëgetische verteller koesteren. Tijdens het relaas van de eigenlijke slag op de Tielense heide wordt bijvoorbeeld van de Spanjaarden gezegd dat ze ‘lafhartiglyk’ op de vlucht slaan, terwijl de Hollandse kapitein Bacx de vluchtenden ‘onbeschroomd’ najaagt. De Hollanders worden zelfs gezegd ‘[d]ikwyls [...] met groot levensgevaer den vyand [het Spaanse leger, nb] aen’ te randen, een vijand die zich ‘flauwelyk’ verdedigt (Heuvelmans 1843b, 54). Op andere plaatsen worden de Spaanse soldaten ‘muitelingen’ genoemd, terwijl de Hollanders worden aangeduid met het neutrale ‘krygslieden’ (Heuvelmans 1843b, 26). Elders worden de Hollanders dan weer uitdrukkelijk ‘de vyand’ genoemd (Heuvelmans 1843b, 40), en wanneer Maurits’ troepen na hun overwinning in Turnhout neerstrijken, is er van enige sympathie voor de Hollanders nauwelijks nog iets te merken. Meer dan twee pagina’s uit Mallans’ relaas zijn gewijd aan de beschrijving van de gruwelijkheden die deze ‘moordzieke soldaten’ (Heuvelmans 1843b, 67) bedrijven: ‘Men hoorde niet dan bedreigingen, vloeken en godslasteringen’ (Heuvelmans 1843b, 66) en de soldaten gaan zich te buiten aan plunderingen, vernielingen, folteringen en mishandelingen.

Een ander duidelijk verschil met heel wat historische romans uit deze periode, waar meestal al in de voorwoorden de nadruk wordt gelegd op het typische motief van de mythe van de vreemde overheersing,³⁶ is dat de extradiëgetische verteller in de eerste eindnoot weliswaar aandacht vraagt voor wat Herentals heeft ‘moeten onderstaen door de oorlogen’ en de bezetting door ‘Spanje’, ‘de Hollanders’

(Heuvelmans 1843b, 93) en de ‘fransche republiek’ (Heuvelmans 1843b, 95), maar dat deze vreemde overheersing niet wordt afgeschilderd als een inbreuk op een zogenaamde ingeboren Belgische of Vlaamse onafhankelijkheidszin. Centraal staat de afbeelding van de nefaste invloed van de voortdurende oorlogsomstandigheden *in se*, niet de nefaste invloed van een vreemde overheersing op de eigen volksgeest.³⁷

De nadruk ligt op het verspreiden van kennis over de geschiedenis en de tradities van een afgelegen hoek van het nieuwe vaderland. In tegenstelling tot wat de standaard lijkt te zijn geweest in de jaren 1830 en 1840 is het typische nationaal geïnspireerde discours volledig afwezig. In dat discours werd het volkskarakter benadrukt, werd een organisch nationaliteitsconcept verspreid waarin de termen bloed, ras en bodem een cruciale rol speelden en werd een imaginaire gemeenschap gecreëerd door de voortdurend herhaalde verwijzingen naar de voorvaderen (hun heldendaden, hun tradities, hun ongecorrumpeerde karakter).³⁸ In *De twee reizigers* worden verschillen tussen inwoners van een en dezelfde natie *niet* verdoezeld door de creatie van een artificiële nationale eenheid, en het gebrek aan begrip dat met die verschillen gepaard gaat wordt evenmin weggemoffeld. Terwijl het voor de Turnhoutse schepen bijvoorbeeld een evidentie is om simpelweg over ‘die groote gebeurtenis’ te spreken als hij het over de slag op de Tielense heide heeft, blijkt dat de Brusselaar voor hun ontmoeting nooit van deze veldslag heeft gehoord: hij is een onwetende buitenstaander.³⁹ En buitenstaanders, zo maakte Mallans al aan het begin van het verhaal aan zijn reisgezel duidelijk, zijn per definitie niet in staat om een juist oordeel te vellen vooraleer ze door een lokale bewoner grondig zijn ingelicht:

Onze reizigers [...] hadden [...] elkander onderhouden met redekavelingen over de dorre en onvruchtbare gronden, waerover de Brusselaer geen hoegenaemd denkbeeld konde vormen. Hy was verwonderd, dat er zoo menigte bunderen gronds onbeteuld bleven, en zelfs afschrik aen iemand, die zulks zelden zag, konde [*sic*] veroorzaken.

De grysaerd maekte hem opmerkzaam en zegde hem: ‘Een stadbewooner, die nimmer de Kempen, het Limburgerland of soortgelyke oorden heeft doorreisd, kan hier geene oordeel over vellen: heden nog, of morgen, zult gy zien, als gy wilt, eene uer boven Turnhout, oost of noordwaerts, waer gy uwe schreden wendt eenige uren oppervlakte, niet dan heiden en vage gronden, welke, wanneer het mest en de noodige armen ter beteuling niet ontbraken, allen vruchtbaar zouden

kunnen gemaekt worden. Gy zult met my betreuren de ongelukkige scheuring in den Godsdienst, waer uit de bloedige oorlog ontstaen is, welken onze heer de spaensche koning reeds zoo vele jaren met onze souverain tegen de geuzen heeft gevoerd, en waervan onze provinciën het treurig schouwtooneel zyn' (Heuvelmans 1843b, 7-8).

De twee reizigers kan dan ook gelezen worden als een illustratie van hoe dit gebrek aan (wederzijds) begrip kan worden overstegen door de combinatie van geduldig onderricht en aandachtig luisteren: Mallans' gebruik van het futurum 'gy zult' maakt duidelijk dat Charles zich na het horen van de verhalen en het aanschouwen van de ruimte (die daadwerkelijk de sporen draagt van een historische tijd en van historisch bepaalde omstandigheden, en die hier ook weer letterlijk het 'schouwtooneel' wordt genoemd) een beter beeld van de door het verleden bepaalde toestand van de streek zal kunnen vormen.

Literatuur

BAKHTIN 1990

M.M. Bakhtin, 'Forms of Time and of the Chronotope in the Novel. Notes toward a Historical Poetics', in: M.M. Bakhtin, *The Dialogic Imagination. Four Essays*. M. Holquist (ed.), C. Emerson & M. Holquist (transl.). Austin, 1990 [1981], 84-258.

BARTHES 2002

R. Barthes, 'Introduction à l'analyse structurale des récits' [1966], in: R. Barthes, *Œuvres complètes. Tome II 1962-1967*. Nouvelle édition revue, corrigée et présentée par Éric Marty. Paris, 2002, 828-865.

BEMONG 2006a

N. Bemong, "J'ai fait un livre dont l'exécution répond mal aux règles que j'ai conçues." Vroeg-negentiende-eeuwse Belgische historische romanciers tussen een romantisch vrijheidsverlangen en de voorschriften van het genre', in: *De Negentiende Eeuw*, 30 (2006), 2, 79-92.

BEMONG 2006b

N. Bemong, 'Chronotopes in the 19th-century Belgian Historical Novel: the Case of Joseph Ronsse's *Arnold van Schoorisse*', in: *Dutch Crossing. A Journal of Low Countries Studies*, 30 (2006), 2, 276-294.

BEMONG 2006c

N. Bemong, 'Een pasgeboren staat, of een recentelijk ontwaakte natie? De historische roman als vormgever van het collectieve Belgische geheugen', in: *Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 59 (2006), 5-22.

BEMONG 2007

N. Bemong, *Vormen en functies van de Belgische historische roman (1827-1850). Een poëtische en chronotopisch-narratologische genrestudie*. Ongepubliceerd proefschrift. Leuven, 2007.

BIOGRAPHIE NATIONALE 1967

Biographie nationale / Nationale biografie. Personnages décédés depuis 1830 / Overleden personages vanaf 1830. Voorlopige lijst ten gebruike van de medewerkers met het oog op de publicatie van het supplement (letter H). Brussel, 1967.

BRIJS 2006

S. Brijs, *Korrels in Gods grote zandbak – Schrijvers van Turnhout*. Met een voorwoord van Koen Peeters. Turnhout, 2006.

DE KOK 1983

H. de Kok, 'Politieke geschiedenis van Turnhout tot 1794', in: H. de Kok & E. van Autenboer (ed.), *Turnhout. Groei van een stad*. Turnhout, 1983, 79-116.

DEPREZ 1981

A. Deprez (ed.), *Bouwstoffen voor de geschiedenis van de Vlaamse literatuur in de negentiende eeuw. 1: Bibliografie van de Vlaamse literatuur in de negentiende eeuw*. Gent, 1981.

DEWEZ 1805

L.D.J. Dewez, *Histoire générale de la Belgique depuis la conquête de César*. 7 vol. Bruxelles, 1805-1807.

ECREVISSE 1845

P. Ecrevisse, *De bokkenryders in het land van Valkenberg*. Brussel, 1845.

GEUENS 2004

K. Geuens, *De schepenen van de stad en vrijheid Turnhout: 1621-1676, tussen Spanje en Oranje. Bijdrage tot de studie van het bestuur van een kleine stad.* Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Gent, 2004.
http://www.ethesis.net/turnhout_schepenen/turnhout_sch_inhoud.htm (toegang 19 oktober 2008).

HAMON 1972

P. Hamon, 'Qu'est-ce qu'une description?', in: *Poétique*, 12 (1972), 465-485.

HAMON 1983

P. Hamon, *Er staat meer dan er staat. Tekst, kennis en leesbaarheid.* E. Van Alphen (ed.), M. Bal (transl.). Assen, 1983.

HAMON 1993

P. Hamon, *Du descriptif.* Paris, 1993.

HEIRBRANT 1995

S. Heirbrant, *Componenten en compositie van de historische roman. Een comparatistische en genologische benadering.* Leuven e.a., 1995.

HENDRICKX 1952

J. Hendrickx, 'Oude Turnhoutse familiën. De familie Mallants', in: *Taxandria. Gedenkschriften van den koninklijken geschied- en oudheidkundigen Antwerpse Kempen*, Nieuwe Reeks 18 (1952), 1-2, 41-62.

HEUVELMANS 1843a

P.J. Heuvelmans, *Lotgevallen van eenen Turnhoutschen jager, in de XVIe eeuw.* Turnhout, 1843.

HEUVELMANS 1843b

P.J. Heuvelmans, *De twee reizigers, of verhalen van historische en plaetselyke geschiedenissen uit de 16^e en 17^e eeuw.* Turnhout, 1843.

HEUVELMANS 1844

P.J. Heuvelmans, *Kronyk der stad en vryheid Turnhout. V^e kapittel. Gebeurtenissen tydens de regering van de aertshertogen Albertus en Isabella. 1596-1621.* Turnhout, 1844.

HEUVELMANS 1852

P.J. Heuvelmans, 'De luisterryke intrede van de vorstin van Oranje, Amalia van Solms, als vrouwe van Turnhout', in: *Geschied- en zedekundige voorlezingen over de Kempen gedaen op het Genootschap De Dageraad te Turnhout.* Turnhout, 1852, 108-143.

JANSEN 1905

J.E. Jansen, *Turnhout in het verleden en het heden*. 2 vol. Turnhout, 1905.

JANSEN 1925

J.E. Jansen, *Bio-bibliografisch naamboek der voormannen en voorname familiën der Kempen*. Brecht, 1925.

LOPE 1991

H.-J. Lope, 'Zur Diskussion um die "Identität" der Belgier im Umfeld der Revolution von 1830', in: B. Giesen (ed.), *Nationale und kulturelle Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit*. Frankfurt am Main, 1991, 426-450.

RONSSSE 1845

J. Ronsse, *Arnold van Schoorisse, episode uit den opstand der Gentenaers (1382-1385)*. 4 vol. Audenaerde, 1845.

SCHEVENHELDS 1951

L. Schevenhels, *Rubricering van Noord- en Zuidnederlandse historische romans en novellen naar periodes en figuren (1790-1945)*. Antwerpen, 1951.

SNELLAERT 1839

F.A. Snellaert, '[Recensie van *De leeuw van Vlaenderen* door Hendrik Conscience]', in: *Bydragen der Gazette van Gend voor letteren, kunsten en wetenschappen*, 4 (1839), 11, 38-42.

STENGENS 1981

J. Stengers, 'La Belgique de 1830, une "nationalité de convention"?', in: H. Hasquin (ed.), *Histoire et historiens depuis 1830 en Belgique*. Bruxelles, 1981, 7-19.

STERKENS 1935

R. Sterkens, *De letterkunde in de Antwerpsche Kempen van 1830-1900*. Turnhout, 1935.

TODOROV 1981

T. Todorov, *Mikhail Bakhtine. Le principe dialogique. Suivi de Écrits du Cercle de Bakhtine*. Paris, 1981.

TOLLEBEEK e.a. 1996

J. Tollebeek e.a., 'Verantwoording', in: J. Tollebeek, F. Ankersmit & W. Krul (ed.), *Romantiek & historische cultuur*. Groningen, 1996, 7-15.

TWEE REIZIGERS 1844

'De twee reizigers', in: *De School- en letterbode, of Bydragen ter bevordering van onderwys, letterkunde en geschiedenis*, 1 (1844), 395-396.

VAN AUTENBOER 1970

E. Van Autenboer, 'Heuvelmans, Petrus Joannes', in: *Nationaal biografisch woordenboek*. Vol. 4. Brussel, 1970, 413-415.

VAN BOEKEL 1847

C.H. Van Boekel, *Arnold van Rummen, of Loon en Luik in de XIVe eeuw*. 2 vol. Gent, 1847.

VERSCHAFFEL 1998

T. Verschaffel, *De hoed en de hond. Geschiedschrijving in de Zuidelijke Nederlanden 1715-1794*. Hilversum, 1998.

¹ Voor voorbeelden van dit internationale scepticisme, zie onder meer Stengers 1981, 7-9 en 16-18, en Lope 1991, 433-440.

² Deze uitdrukking vormt een karakteristieke topos in het negentiende-eeuwse nationaal geïnspireerde discours en komt al voor in de openingszinnen van het voorwoord tot de zogenaamde eerste 'Belgische' nationale geschiedenis, L.D.J. Dewez' *Histoire générale de la Belgique depuis la conquête de César*: 'Quoique l'on puisse profiter dans la lecture des histoires de toutes les nations, dit le célèbre chancelier d'Aguesseau, c'est cependant à celle de notre pays que nous devons particulièrement nous attacher. Les unes sont pour nous l'agréable et l'utile, l'autre l'essentiel et le nécessaire; nécessaire pour tout homme éclairé qui ne veut pas vivre comme un étranger dans sa patrie [...] Le défaut d'ouvrage régulier et méthodique met les Belges dans l'impossibilité de connaître et d'étudier leur histoire, de façon qu'à cet égard, ils sont, pour ainsi dire, étrangers dans leur propre pays' (Dewez 1805, I i-ij). Zie ook Verschaffel 1998, 421. Ik gebruik de term 'zogenaamd' omdat dit werk een kwarteeuw voor de oprichting van de Belgische staat het licht zag.

³ Een meer uitvoerige bespreking van deze tekst kan gevonden worden in mijn dissertatie: Bemong 2007, 433-487.

⁴ Vgl. mijn behandeling van dit aspect in Bemong 2006a.

⁵ Zie bijvoorbeeld Bemong 2006c.

⁶ Zie Brijs 2006, 33-35 voor een meer uitvoerige bespreking van dit aspect.

⁷ Als lid van het Taalkundig Genootschap De Dageraad publiceert hij een historische bijdrage met als titel 'De luisterryke intrede van de vorstin van Oranje, Amalia van Solms, als vrouwe van Turnhout' (zie onder meer Jansen 1905, II 130).

⁸ Heuvelmans' eigen omgang met zijn teksten bevestigt en versterkt daarenboven hun onduidelijke genologische status. Zo treffen we in de *Kronyk*, aan het begin van de bespreking van het jaar 1597 en na een uiterst korte vermelding van de slag op de 'Thielen-heide' van 24 januari, de volgende verwijzing aan: 'Zie de verdere byzonderheden van dezen veldslag en de onheilen, welke men te Turnhout te betreuren had, in het werk: DE TWEE REIZIGERS' (Heuvelmans 1844, 9). Dit laatste werk wordt dus door de auteur zelf voorgesteld als een valabele bron van historische kennis die zonder bezwaar in een kroniek kan worden vermeld en waaruit probleemloos zou kunnen worden geciteerd. Latere historici gebruiken het werk dan ook vaak als geschiedkundige bron (zie bijvoorbeeld Jansen 1905, I 192 en 196; De Kok 1983, 106 en 110 (deze laatste merkt wel op: 'Eigenlijk een literaire bron, echter met de uitgave van veel historische documenten' (106)).

⁹ De avontuurlijke beproevings-chronotoop (of: chronotoop van de avontuurlijke beproevingsroman) wordt door Bakhtin als volgt omschreven: 'The adventure chronotope is [...] characterized by a technical, abstract connection between space and time, by the reversibility of moments in a temporal sequence, and by their interchangeability in space' (Bakhtin 1990, 99-100). De avonturentijd uit deze chronotoop ligt buiten de biografische tijd en laat geen sporen na in de levens van de personages. 'It is not measured off in the novel and does not add up; it is simply days, nights, hours, moments clocked in a technical sense within the limits of each separate adventure' (Bakhtin 1990, 90-91). Bovendien is deze avonturentijd geïntensifieerd ('plots' en 'opeens' spelen een grote rol, net als 'op datzelfde

moment⁹) en *ongedifferentieerd*. Ruimte wordt voornamelijk geconcipieerd in termen van afstand en nabijheid en ‘figures in solely as a naked, abstract expanse of space’ (Bakhtin 1990, 100). In *historische* avonturenromans geldt het criterium van ongedifferentieerdheid niet altijd: de eigenlijke historische context en historische tijd zijn daar niet altijd volledig irrelevant voor de plotontwikkelingen en de personages. Zie Bemong 2006b voor een lectuur van een historische roman die gebaseerd is op een avontuurlijke beproevings-chronotoop.

¹⁰ Volgens Heirbrant zijn dat de volgende zes types van gegevens: familie- of geslachtsnaam, nationaliteit, beroepsbezigheid, relatie tot andere historische personen, historische periode en belangrijkste daden (Heirbrant 1995, 141). Precieze persoonsgegevens over de familie Mallants – in de zeventiende eeuw één van de belangrijkste politieke spelers in de Turnhoutse stadsmagistraat – zijn te vinden in Geuens 2004 en Hendrickx 1952.

¹¹ Op het horen van de stormklok rent de jongeman wel nog samen met Mallans de herberg uit, maar daarna wordt hij niet één keer meer vermeld, hij lijkt gewoon in alle drukte vergeten te zijn.

¹² Zie Barthes 2002.

¹³ We zouden tien kernen kunnen onderscheiden in het raamverhaal: [het vertrek uit Herentals], [de ontmoeting tussen Mallans en Charles], [de afspraak tussen Mallans en Charles], [Mallans stelt zich voor], [Charles stelt zich voor], [het intreden van de heide], [het losbarsten van het onweer], [de aankomst in de afspanning], [de blikseminslag in de kerk van Turnhout] en [het blussen van de brand].

¹⁴ De eerste zes kernen komen respectievelijk voor op pagina 1, 3, 5-6, 10, 15 en 20.

¹⁵ Op de weg door de heide houden de reizigers verscheidene malen halt, zodat Mallans rustig de tijd kan nemen om zijn verhalen te vertellen, waarna beiden hun weg opnieuw voortzetten. Deze momenten van halt houden en weer vertrekken zouden ook als kardinale functies kunnen worden beschouwd (Mallans zelf of de extradiëgetische verteller stellen aan het einde van elk hoofdstuk – soms ook aan het begin van een nieuw hoofdstuk – dat het ingebedde verhaal in kwestie eindigt en dat de reizigers hun reis zullen voortzetten). Voor mijn analyse maakt het echter geen verschil of deze kernen er al dan niet worden bijgeteld: er worden immers geen *nieuwe* kernen geïntroduceerd.

¹⁶ Aangezien de vertelde tijd wel degelijk verstrijkt terwijl Mallans zijn verhalen vertelt, vallen de monologen en dialogen alleszins op het syntagmatische niveau van de tekst te situeren. De verhalen en dialogen impliceren echter geen fundamentele keuzes en zijn dan ook niet als kardinale functies te beschouwen. Bovendien vervullen Mallans’ verhalen ook de *semantische* rol die eigen is aan katalysatoren, zeker in een documentaire chronotoop (zie onder): ze spelen immers een essentiële rol in de verspreiding/verwerving van kennis over de (historische) wereld.

¹⁷ Zie hieronder voor een behandeling van dit aspect.

¹⁸ Ik beschouw de uitweidingen en vertellerscommentaren in voet- en eindnoten ook als eenheden binnen de verhaalttekst; hun functie kan meestal gekarakteriseerd worden als informant. Ze dragen immers vooral gedetailleerde informatie aan over de setting. Deze voet- en eindnoten hebben overigens nog een andere rol: ze staven de historische waarheid van Mallans’ verhalen aan de hand van talloze referenties aan feiten en bronnen. Net als een aantal intrusies van de extradiëgetische verteller dienen ze als waarborg voor de betrouwbaarheid van Mallans’ overlevering van het lokale verleden.

¹⁹ Vgl. met Hamons preliminaire karakterisering van de beschrijving als een ‘interruption de la syntagmatie du récit par un paradigme’ (Hamon 1972, 486).

²⁰ Hier dient te worden opgemerkt dat er in de (volledige) laatste eindnoot én in een gedeelte van de eerste eindnoot (pagina’s 93-98) sprake is van een syntagmatisch gestructureerde paradigmatische eenheid, waardoor het paradigma een meer dynamisch karakter krijgt.

²¹ Barthes onderscheidt nog een vierde type eenheden, namelijk paradigmatische *indices* of zuivere indexen. Deze elementen, die vooral een symbolische waarde hebben en verwijzen naar een karakter, een gevoel, een sfeer, enz. zijn echter minder belangrijk voor mijn bespreking van dit specifieke type van historische roman.

²² Bijvoorbeeld: ‘Lichtaert, een dorp 2 ½ uren van Turnhout en zeven kwaert uers van Herenthals gelegen [...]’ (Heuvelmans 1843b, 99).

²³ Interessant in dit verband is een passage uit de aanvang van Pieter Ecrevisses historische roman *De bokkenryders in het land van Valkenberg* (1845) waarin een favoriet tijdverdrijf van de Belg uit deze periode wordt beschreven, namelijk het rondreizen door zijn nieuwe vaderland, daarbij aantekeningen makend in een reisalbum: ‘De reiziger die het Limburger Maesland zou beoordeelen naer datgene wat hy uit het rytuig van Venloo tot Maestricht zou zien, ware zeker van weinig indrukkingen gewaar te worden en nog minder te wege te brengen op anderen; want zie hier wat hy op zyn album – ieder heeft zyn album immers! – hoogstens zou kunnen neêrschryven: “Wy rollen over Venloo’s ophaelbruggen en verlaten de stad waer het meest vernielende werktuig, de bomketels en bommen, werd uitgevonden ten jare 1583. [...] Van Venloo tot Tegelen, een halve myl afstand. Hier verveerdigt men het beste

aerdewerk der wereld. Door eene zandzee worden wy voortgesleurd tot Belfort, waer Alexander van Parma, in 1579, met zyn zegevierend leger over den woedenden Maesstroom trok. Tot Reuver, zelfde weg, niets te zien; van daer tot Zwalmen, loutere sperrebosschen. Van hier ziet men het reusachtige beeld van den H. Kristoffel op den toren van Roermond's kerk pryken! Wy houden ons niet op in die laetste stad, waer weinig te zien is dan eenige fabrieken. Straks vinden wy niets meer dan kleine dorpen, vlakke velden, vuile wegen, tot aen Beek, en diensvolgens op eenen afstand van zes mylen. [...]” (Ecrevisse 1845, 7-8).

²⁴ In de betekenis die Greimas eraan heeft gegeven in zijn theorie van de actanten.

²⁵ Het meest sprekende voorbeeld van een dergelijke schoolse samenspraak komt voor in het derde hoofdstuk:

‘Kent gy den oorsprong van dat bosch?’

‘Die is niet juist bekend, jongheer: alleenlyk toonen ons de geschiedenis en de oude schriften aen, dat hetzelfde altoos van het domein van Turnhout heeft deel gemaekt.’

‘En aen wie hoort het domein van Turnhout toe, heer Schepen?’

‘Aen de hertogen van Braband.’

‘Op welke wyze hebben onze souvereinen dit verkregen?’

‘Men verzekert dat dit van de koningen der Franken tot de koningen van Austratiën, (Oostenryk) en van deze op de souvereine hertogen van Lotharingen, en verders is overgegaen op de hertogen van Braband, gesproten uit de graven van Loven. Zelfs de hertog Joannes de 3de, gaf het aen zyne dochter Maria voor eenen bruidschat, en keizer Karel de 5de, vereerde het aen zyne zuster Maria Van Oostenryk, met een woord, het domein van Turnhout is altoos het vaderlyke erfgoed van onze souvereinen, de hertogen van Braband, geweest’ (Heuvelmans 1843b, 36-37).

²⁶ Een goed voorbeeld is het in noot 23 al aangehaalde *De bokkenryders in het land van Valkenberg*. Zie bijvoorbeeld ook de volgende passage: ‘Verlaten wy de heirbaen tegenover Sittard's stouten kerktoren en naderen wy den Maesstroom, dien wy opwaerts zullen volgen [...] [daer] hebt gy het bontste en liefste *panorama* voor het gezigt en voor de voeten dat gy zien kunt’ (Ecrevisse 1845, 8-9).

²⁷ Deze term van Hamon duidt op plaatsen die zich goed lenen tot het opslaan, doorgeven, uitwisselen en vormgeven van informatie. Andere voorbeelden zijn katheders, torenvensters, ... (Hamon 1983, 18).

²⁸ Deze dramatische techniek wordt ook expliciet gemaakt in zinnen als ‘Verbeeld u, zoo gy kunt [...]’ (Heuvelmans 1843b, 63) en ‘O welk jammerlyk schouwtooneel!’ (Heuvelmans 1843b, 60).

²⁹ Dat blijkt bijvoorbeeld duidelijk uit de laatste alinea van het voorbeeld: ‘dien gindschen heuvel’, ‘dat vlakke water, daer’, ...

³⁰ Zie bijvoorbeeld ook: ‘Na dat de verwarring had opgehouden, hief het geschal der bazuinen aen om de bekomene zegeprael aen te kondigen, en het woest geschreeuw der soldaten deed de lucht vreesselyk weërgalmen’ (Heuvelmans 1843b, 62).

³¹ Na een informant die een uiteenzetting geeft over de vroegste geschiedenis van Turnhout onder de Franken merkt Mallans zelf op: ‘Te langdradig zoude het zyn om u al deze byzonderheden uit te leggen; keeren wy derhalve tot het vorige verhael wegens den veldslag terug’. Onmiddellijk wordt de band met de omliggende ruimte, die in alle wetenswaardigheden en details enigszins verloren was gegaan, in de volgende eenheid (na de voorgaande informanten weer een katalysator) opnieuw benadrukt: ‘De beemden en gebroekten, die wy daer noordwaerts zien, schenen [toen, nb] eene zee te wezen’ (Heuvelmans 1843b, 38).

³² Zie in dit verband ook Brij's nogal simplistische kritiek op *De twee reizigers*: ‘De protagonisten [...] zijn een Turnhoutse schepen en een Brusselaar die de Kempen bezoekt. Tijdens een wandeling vertelt de Turnhoutenaar anekdoten uit de geschiedenis van de streek aan de Brusselaar. Meer verhaallijn was er niet. Heuvelmans had alleen maar een kapstok gezocht waar hij zijn vondsten aan kon ophangen. Drama, intrige, plot, dat was allemaal ballast, hij wilde de Turnhoutenaar kennis laten maken met het verleden van zijn stad [...] En daarom propte hij het boek vol voetnoten en aanhangsels, door hem ‘Ophelderingen’ genoemd. Geen straat, dorp of gehucht wordt in het verhaal vernoemd of de lezer krijgt er uitleg bij die vaak als een rivier begint te meanderen, steeds langer wordt en uiteindelijk bijna de hele bladzijde beslaat’ (Brij's 2006, 33).

Volgens mij wilde Heuvelmans juist niet enkel de Turnhoutenaar kennis laten maken met het verleden van zijn stad, maar vooral ook andere landgenoten. Recensies in de *School- en letterbode* (uitgegeven te Sint-Truiden) en het *Kunst- en letterblad* (in 1844 van Hebbelynck te Gent naar Buschmann te Antwerpen verhuisd) getuigen van die bredere aandacht voor zijn werk. Dat *De twee reizigers* op plotniveau bovendien geanalyseerd kan worden als een vervlechting van drie verschillende narratieve parcoursen en dus toch enige verhaallijn vertoont, argumenteer ik in Bemong 2007, 450-468.

³³ Het gaat om *Kapitein Blommaert of de boschgeuzen te Audenaerde. 1566-1572* (1841), *Pedro en Blondina, verhael uit de XVIe eeuw* (1842) en het vierdelige *Arnold van Schoorisse, episode uit den opstand der Gentenaers (1382-1385)* (1845).

³⁴ In Van Duyses gelegenheidsgedicht dat als opdracht tot *Arnold van Schoorisse* fungeert, wordt die bredere, *nationale* strekking van de roman al onmiddellijk sterk in de verf gezet. In de vijfde en zesde strofe van dit zeven strofen tellende gedicht lezen we:

O vriend, wiens tooverstaf de Belgen van die dagen
Voor 's vaderlanders oog in hun germaensche kracht
Doet klimmen, schilder ons dier reuzen felle slagen,
En hun herboren zon verheldere onzen nacht!

Wat loon verwacht u voor dit edelmoedig poogen?
't Loon, dat u niet ontsnapt tot in der eeuwigheid:
't Bewustzijn, dat ge uw ziel, uw geest- en kunstvermogen
Deedt dienen, volgens pligt, tot Belgies majesteit (Ronsse 1845, I i).

³⁵ 'Een enkel gewest onzes vaderlands werd echter [...] als een stiefkind verstooten en vergeten. [...] Het is waer, dit gewest speelde eene minbeduidende rol in de latere gebeurtenissen des lands [...] En nogtans is welligt geen enkel der overige gewesten van Belgie [sic] zoo belangryk voor deszelfs roemhistorie; zoo gewigtig in de geschiedenis der vermaerde volkeren' (Van Boekel 1847, I iii). Net als bij Ronsse duikt ook hier overigens de term 'pligt' op: 'Als een aengenamen, ja duerbaren pligt hebben wy het derhalve beschouwd, die belangryke landstreek [...] uit hare vergetelheid te trekken' (Van Boekel 1847, I v-vi).

³⁶ Zie Bemong 2006c, 13-16.

³⁷ Dit blijkt bijvoorbeeld ook wanneer de Turnhoutse schepen zijn beklag doet over 'al de knevelaryen, die ons in ellende doen kwynen', knevelarijen die afkomstig zijn van '[d]e soldaet [die] eischen [doet] met het rapier in de vuist' (Heuvelmans 1843b, 14). Over de al dan niet vreemde afkomst van deze soldaten wordt met geen woord gerept.

³⁸ Zie Bemong 2006c, 17-21.

³⁹ Vgl. volgende passage uit de dialoog tussen Mallans en Charles:

'Gy zult wel ooit van die groote gebeurtenis gehoord hebben?' vroeg de Schepen.
'Welke dan?'

'Wel de noodlottige verassing van het legerkorps des konings, by ons te Turnhout in bezetting, welk in de heide van Thielen door den vorst Maurits van Nassau teenemael is verslagen.'

'Daer heb ik nimmer iets van vernomen,' was des Brusselaers antwoord (Heuvelmans 1843b, 20).